



## ХИТОЙ ФОЛЬКЛОРИДА БЕШ БОШ ЎЗАК ВА “ХАМСА” ТУШУНЧАСИ ГЕНЕЗИСИ ТАЛҚИНЛАРИ

*Мусурманов Эркин,  
СамДУ филология факультети доценти*

**Калит сўзлар:** хитой мифологияси, инь-ян, беш унсур ва уларнинг бадиий талқини, араб ва яҳудий фольклорида “Хамса” тушунчаси.

Хитой мифларини қиёсий ўрганиш жараёнида беш рақами билан боғлиқ тушунчалар, жумладан олам яралишининг ва асосининг дастлабки беш элементи, конфуцийликнинг беш китоби, Нюйванинг беш тош эритмаси билан осмонни ямагани, Паньгу итининг беш рангли бўлгани негизида халқнинг беш рақами билан боғлиқ мифологик қарашлари акс этганлигини англаш мумкин.

Икки минг йил олдин Хитойда беш ўзак (элемент) ҳақидаги таълимот пайдо бўлгач, унга мувофиқ тарзда беш: хуанлонг — сарик, цинлонг — яшил, чилонг — қизил, байлонг — оқ ва сюаньлонг — қора тусли аждар вужудга келди.

Беш ўзакнинг вужудга келишида Инь-Ян таълимоти муҳим ўрин тутган [1, с. 227—239; 2, с.227-239]. Хитой, япон ва корейс халқларининг қадимги фалсафий тушунчаларига кўра бутун олам икки қарама-қарши - Инь-Ян ёки ўзбекча айтганда “оқ” ва “қора” кучлар ўртасидаги курашга асосланади (1-расм).



**Расм 1. Инь-Ян  
фалсафаси тасвири**

Бу ҳаётдаги ёруғлик ва зулмат, кун ва тун, қуёш ва ой, осмон ва ер, иссиқ ва совуқ, тоқ ва жуфт, эр ва аёл каби тушунчалар ўртасидаги муносабатда кўринадики, буни бирлик ва қарама-қаршиликлар қонуни сифатида ҳам талқин қилиш мумкин. Бу қарама-қаршиликлар ўртасидаги доимий кураш бир-бирининг кетидан қувиб юривчи балиқчаларга ўхшаш оқ (Ян) ва қора (Инь) рангли шаклларда ва бутун борлиқнинг қурилишини акс эттирувчи триграмма - горизонтал уч қаторли чизикчаларда акс этган. Уларнинг мазмунида инсоннинг яшаши учун мувозанат ва уйғунлик бўлиши шартлиги кўринмоқда.

“Бир-бирининг кетидан қувиб юривчи балиқчалар” ва уч кетма-кет чизикчаларнинг турли кўринишлари Жанубий Корея байроғида, қизиқ томони ўзбекнинг миллий бош кийими – дўппи нақшларида ҳам ўз аксини топган.

Манбаларнинг гувоҳлик беришича, Хитойдаги дао таълимоти вакиллари “бир-бирининг кетидан қувиб юривчи” оқ ва қора “балиқчалар” сурати ва фалсафасини эрамининг I-III асрларида буддавий роҳиблардан узлаштиришган. Бироқ маълумки, буддавийлик таълимоти қадимги Хитойга айнан бизнинг ҳудуддан I асрда ўтган. Фалсафа ва нақшларнинг айнан бу хил кўриниши ҳам шу даврда Хитойга, у ердан эса Чин таъсирида бўлган Япония ва Кореяга ўтган.

Хитой шеъриятининг асосчиси Цюй Юан ўзининг “Осмонга саволлар” асарида Инь ва Яннинг яралиши ва яратувчанлик хусусиятини очишга интилади:



Расм 2. Беш бош элемент ҳаракати

Ян ва Инь ўртасидаги муносабат ва кураш беш ўзак: сув, олов, ёғоч, металл ва тупроқни ҳосил қилади (2-расм) [3, с.9]. Беш ўзак доимий ҳаракатда ва муносабатда бўлади: сув - дарахтни, ёғоч - оловни, олов - ерни, ер - металлни, металл - сувни пайдо қилади ва аксинча, сув оловни учиради, олов металлни эритади, металл дарахтни емиради, тупроқ сувни кўмади.

Беш ўзак ва уч доира: биринчи айлана тўсикни енгилар йўналиши, иккинчи айлана яратувчилик йўналиши, учинчиси сўндириш йўналиши.

Беш унсур асоси кейинчалик хитой адабиётида “бешлик” туркум асарларининг яралишига сабаб бўлди. Конфуций беш унсурга мувофиқ тарзда эътиқодли инсоннинг қўйидаги беш қондасини ишлаб чиқди:

1. *Жэнь* (仁) — “инсон аввали”, “инсонсеварлик”, “рахмдиллик”. Жэнга амал қилиш - инсонларга меҳрибонлик ва муҳаббатда бўлишликни англатади. Бу хусусиятлар хайвонга хос сифатлар – ёввойилик, ифлослик ва шафқатсизликка терс бўлиб, шу билан инсонни хайвондан муқаррам қилади. Жэнь тимсоли – Дарахт.

2. *И* (义 [義]) — “ҳақиқат”, “адолат”. Ҳар қандай яхшилик мутаносиб ҳолда яхшиликни яратади. Инсон улғайтиргани учун ота-онасини эъзозлаши, қадрлаши керак. И нинг тескариси худбинликдир. “Комил инсон И ни излайди, тубан киши – фойдани” ҳикмати бежизга яратилмаган. И нинг тимсоли – Темир.

Тубсиз , чегарасиз қоронғуликда  
 Ёркин нур яралди асли нимада?  
 Буюк Иньва Ян гарборлиқнинг  
 боши  
 Нарсаларни яратганни мақсадда?  
 (Э. Мусурманов таржимаси)

3. *Ли* (礼 [禮]) — “анъана”, “одат”. Аждодлар анъанасига садоқат, ота-онага ҳурмат. Кенг маънода Ли жамиятдаги эзгу одатларни (биздаги “оқсоқоллар”, “маҳалла” институтлари фаолиятлари сингари) сақлаш ва уларга амал қилиш. Ли нинг тимсоли – Олов.

4. *Чжи* (智) — соғлом ақл, тиник тафаккур – маълум фаолиятнинг оқибатларини тўғри илғай билиш ва уларга четдан назар солиш. Аҳмоқликнинг тескариси. Ли нинг тимсоли – Сув.

5. *Синь* (信) — самимийлик, “яхши тилак”, инсофлик. Син нинг тимсоли – Ер.

Конфуцийнинг бу беш қондаси ва у бошлаб берган “Беш китоб” («У-Цзин» (五经, Wujīng) анъанаси хитой адабиётида буюк беш роман<sup>1</sup> шаклини олди ва шарқда Низомий Ганжавий бошлаб берган ва айниқса, Алишер Навоий томонидан “хитой” тушунчалари билан бойитилган “Хамса” анъанасига туртки берган деган мулоҳазага сабаб бўлиши мумкин.

Хамса арабча - خمسة ва ивритча - חמשה сўз бўлиб “беш” маъносини англатади. У нафақат адабий жанр, балки яҳудий ва араб халқлари мифологиясида беш бармоқли қўл шаклидаги тумор бўлиб, “Мириам қўли”, “Фотима қўли”, шунингдек, “Илоҳ қўли” деб номланади.

<sup>1</sup>«Уч хонлик» ( 三国演义, Sānguó yǎnyì, XIV аср) 2. «Ўзан ороллари» (水浒传, shuǐ hǔ zhuàn, XV аср) 3. «Ғарбга саёҳат» (西游记, Xīyóujì, XVI аср) 4. «Қизил кўшкдаги туш» (红楼梦, hónglóumèng, XVIII аср) 5. “Кўзгудаги чечаклар” (镜花, jìng huā, 1825)



Археологик маълумотларга кўра, ерга йўналтирилган ҳамса тумор шаклида монотеистик динларга амал қилинишидан олдин ҳам қўлланилган. Ҳимоянинг универсал белгиси, ўнг очиқ қафт дастлаб Месопатамия туморларидаги “Инанна кўли” (ёки “Иштар кўли”), Mano Pantea ва Будда туморида мавжуд бўлган [4, 355—359].

Ҳамса яҳудийларда Мириам кўли ёки Хамеш панжаси деб номланади (3-расм). Беш бармоқ Тавротнинг беш китобини ёки худони англаш учун мусовийлар ҳис қилиши керак бўлган беш ҳиссиётни билдиради.

Ҳиндлар ҳам Ҳамса панжасини ҳалимлик, кечиримлилик, яхшилик маъноларида жайнизм динида қўллашган. Очиқ қафт инсоннинг эзгу ниятли очиқ калбини, шунингдек, ҳар қандай

зўравонликнинг кўринишларини тўлик инкор этишини аниқлаган.

Финикияликлар учун очиқ қафтни ой маъбуди Танит билан, мисрликлар эса ҳосилдорлик ва фаровонлик ҳомийси Атут билан боғлашган. Исломда қўлдаги беш бармоқ Муҳаммад пайғамбар оиласини Муҳаммад (с.а.в.), Фотима, Имом Али, Имом Ҳусейн, Имом Ҳасанни билдиради [5, с. 496].

Кўриб ўтилгандек, “Ҳамса” (бешлик) туркумидаги асарлар асосида хитойликларнинг беш унсур билан боғлиқ тушунчалари билан бирга қадимги яҳудий ва арабларнинг мифологик қарашлари омухта тарзда ҳам акс этган экан. Бу тушунчаларни мумтоз адабий бешлик – “Ҳамса” дostonлари моҳияти билан қиёсий ўрганиш бу туркум асарларнинг генезиси ва эволюцион жараёнини аниқлашга ёрдам беради.



Расм 3. “Ҳамса”-панжа

### Адабиётлар

1. Бань Гу. О природе пяти элементов // Древнекитайская философия. Эпоха Хань. М.: Наука. 1990.
2. Ван Тинсян. Разговор о пяти элементах. Перевод и комментарии. А. Б. Калкаевой // Человек и духовная культура Востока. Альманах. Вып.2. М.: Издательство «ОГНИ», 2003.
3. Graham A.C. Yin-Yang and the Nature of Correlative Thinking. Singapore, 1986. p.9.
4. Sonbol, Beyond The Exotic: Women’s Histories In Islamic Societies. 2005, pp.
5. Ипполитов А. Особенно Ломбардия. Образы Италии XXI. — Азбука-Аттикус, 2013.

*Мусурманов Э. Понятие пяти элементов в китайском фольклоре и интерпретации генезиса “Хамсы”. В данной статье рассмотрены вопросы связанные с*



понятием инь-ян, который был заимствован даосами от буддистов в I—III вв, возникновения понятия “Пятерицы” в китайской натурфилософии, а также их толкования в конфуцианстве. Изучен генезис литературного жанра “Хамсы” (“Пятерицы”) в еврейской и арабской мифологии.

**Musurmanov E.** *The concept of five elements in the Chinese folklore and interpretation of the genesis of “Khamsa”.* This article discusses issues related to the concept of yin-yang, which was borrowed by Taoists from Buddhists in the 1-3 centuries, the emergence of the concept of “Khamsa”(“Five”) in the Chinese natural philosophy, as well as their interpretation in Confucianism. The genesis of the literary genre “Khamsa” (“Five”) in Jewish and Arabic mythology was studied.